

Katılım Bankası Çalışanlarında Homoislamicus Davranışı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme

Emel İŞTAR-İŞIKLI (<https://orcid.org/0000-0003-3439-0871>), *Düzce University, Türkiye;*
emelistar@duzce.edu.tr

Cevdet KAYA (<https://orcid.org/0009-0007-3244-9303>), *İstanbul Sabahattin Zaim University;*
kaya.cevdet@outlook.com

Homoislamicus Behaviour in Participation Bank Employees: An Investigation on Türkiye

Abstract

This study aims to examine the homoislamicus working behaviour in participation banks. In modern economics, human beings are considered as homoeconomicus. Homoeconomicus is a selfish person who only looks after his interests. However, the existence of homoeconomicus in business life has negatively affected the continuity of business ethics. Individuals with high morality who show homo-Islamic behaviour are needed for an ethical working life. Based on Sabahattin Zaim's article "Attitudes and Behaviors of A Muslim in Economic Life", a "Homoislamicus Scale" was developed in this study. The scale comprises six dimensions (on loan, paid employment, consumption expenditures, income generation, team spirit, and halal income) and 40 questions. The research sample is 293 participation bank personnel working in different regions of Türkiye. The data obtained through the questionnaires were analysed in the SPSS26 statistical program. As a result of the study, it has been determined that there are some differences in homoislamicus behaviour in the regions, income levels, and titles of bank employees who participate. In addition, it was determined that the scores of homoislamicus behaviour were higher in the Central Anatolia, Black Sea, and Eastern Anatolia regions than in the other areas in Türkiye. It was concluded that the education level, marital status, and age variables did not affect Islamic human behaviour scores regarding economic activities.

Keywords : Sabahattin Zaim, Homoislamicus, Structural Equation Modelling, Business Ethics.

JEL Classification Codes : B15, M14, I39.

Öz

Bu çalışmanın amacı, katılım bankalarında çalışanların homoislamicus davranışının incelenmesidir. Modern iktisat biliminde insan, homoeconomicus olarak kabul edilmektedir. Homoeconomicus sadece kendi çıkarlarını kollayan bencil insandır. Oysa çalışma hayatında homoeconomicusların varlığı, iş ahlakının devamlılığını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Ahlaklı bir çalışma hayatı için homoislamicus davranış gösteren ahlaklı bireylere ihtiyaç vardır. Çalışmada, Sabahattin Zaim'in "Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları" makalesinden yola çıkılarak "homoislamicus ölçeği" geliştirilmiştir. Ölçek, altı boyut (ikrazda bulunma, ücretli olarak çalışma, tüketim harcamalarında bulunma, gelir elde etme, ekip ruhuyla hareket etme ve helal kazanç) ve 40 sorudan oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklemi Türkiye'nin farklı bölgelerinde çalışan, 293 katılım bankası personelidir. Anketlerle elde edilen veriler SPSS26 istatistik programında analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda katılım bankası çalışanlarının, bulunduğu bölgelere, gelir düzeyine ve unvanlarına göre davranışlarında bazı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'deki diğer bölgelere nazaran İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu bölgesinde homoislamicus davranışın

puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Eğitim seviyesi, medeni hal ve yaş değişkenlerinin ise ekonomik faaliyetlerde İslâmi insan davranışı puanlarını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler : Sabahattin Zaim, Homoislamicus, Yapısal Eşitlik Modeli, İş Ahlakı.

1. Giriş

Homoislamicus kavramının önemi, sadece teorik bir perspektifte değil, aynı zamanda pratik uygulamalarda da somut bir biçimde gözlemlenebilir. Örneğin, İslam ekonomisinin temel prensiplerinden biri olan faizin yasaklanması ilkesine dayanan katılım bankacılığı sistemi, bu bağlamda dikkate değerdir. Bu bankacılık sisteminde, ekonomik faaliyetlerin etik ve adil bir şekilde yürütülmesini teşvik edilmekte ve bu yolla toplumun genel refahının artırılması amaçlanmaktadır. Diğer taraftan, İslam toplumlarında sosyal adaletin sağlanmasında merkezi bir rol oynayan zekât ve sadaka uygulamaları, ekonomik dengeyi koruma ve yoksulluğu azaltma hedefleri doğrultusunda Homoislamicus tarafından benimsenmektedir. Bu örnekler, Homoislamicus kavramının İslam dünyasında yalnızca teorik bir ideal olmadığını, bilakis günlük yaşamda ve ekonomik sistemlerde somut ve etkili sonuçlar doğuran bir yaşam tarzı olduğunu göstermektedir. Katılım bankalarını, finans piyasasında homoislamicus davranışı özelliklerinin gösterilebileceği yerler olarak tanımlamak mümkündür. Çalışmanın amacı, katılım bankalarında çalışanların homoislamicus davranışında, iş ahlakının etkisini ortaya koymaktır. Çalışmadan elde edilecek sonuçların, demografik değişkenlerine göre banka çalışanlarının iş ahlakı ve homoeconomicus tutum ve davranışlarındaki durumu tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmada iş ahlakı ve homoislamicus davranışı arasındaki ilişkiyi ölçmek için anket kullanılmıştır. Anketlerden elde edilen veriler faktör analizine tabi tutulmuştur. Homoislamicus davranışı ölçeği; Zaim’in “Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları” makalesinden yola çıkılarak, Kuran ve Sünnet vasıtası ile araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Ölçek altı boyutta incelenmiştir. Bu boyutlar; İkrazda Bulunma, Ücretli Olarak Çalışma, Tüketim Harcamalarında Bulunma, Gelir Elde Etme, Ekip Ruhuyla Hareket Etme, Helal Kazanç şeklinde belirlenmiştir.

Bu çalışmanın takip eden bölümlerinde, öncelikle homoislamicus kavramının teorik temelleri ve literatürdeki yeri detaylandırılacaktır. Ardından, katılım bankası çalışanlarının homoislamicus davranışları üzerine yapılan araştırmanın metodolojisi, veri toplama süreci ve analiz yöntemleri açıklanacaktır. İş ahlakı ile Homoislamicus davranışları arasındaki ilişki incelenecektir. Faktör analizi sonucunda elde edilen iş ahlakı alt boyutlarının, homoislamicus davranış alt boyutları ile anlamlı bir ilişkiye sahip olup olmadığı, yapılan analizlerle değerlendirilecektir. Çalışmanın özgün yönü, homoislamicus davranışlarının iş ahlakı bağlamında katılım bankası çalışanları üzerindeki etkisini inceleyen ilk kapsamlı araştırmalardan biri olmasıdır. Bu çalışma, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurarak, İslam ekonomisi ve iş ahlakı konularında yeni perspektifler sunmayı hedeflemektedir.

2. Literatür

Literatür taraması yapılırken homoislamicus davranışını ele alan çalışmaların daha çok homoeconomicus kavramı ile homoislamicus'u karşılaştırma şeklinde olduğu görülmüştür. Yerli literatürde homoislamicus davranışını en kapsamlı şekilde ele alan ilk çalışmalardan biri MÜSİAD tarafından yayımlanmıştır. şencan tarafından derlenen MÜSİAD Araştırma Raporu-9'da iş hayatında İşlm insanı olarak ifade edilen homoislamicus tüm yönleriyle ele alınmıştır. Konu iş hayatında homoislamicus psikolojisi ve homoislamicus yönelimli firma davranışı olarak iki bölümde incelenmiştir (şencan, 1994). Çalışmaya ilham kaynağı olan ve homoislamicus davranış leği geliştirmemize rehberlik eden Sabahattin Zaim'in "Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları" isimli makalesi de bu rapor içerisinde yer almaktadır. Yenice (2020) homoeconomicus ve homoislamicus'u karşılaştırmış, İşlm iktisadı dřnrlерinin insana yönelik yaklaşımlarını dört kavram üzerinden değerlendirmiştir. Bunlar; bilgi, rasyonelite, objektivite, fayda/kdrdir. Çalışmada İşlm iktisadı bilginlerinin, insana yönelik düşüncelerine yer verildikten sonra, bu kavramlar perspektifinden karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Kartal (2016), homoeconomicus ve homoislamicus'u karşılaştırmıştır. alışmasında homoeconomicus'un "pragmatik" ve "hedonist" zelliklerine, homoislamicus'un ise "altruist" veya "diğerkm" yanlarına değinmiştir. Kılıç ve Alan (2020) alışmasında "Takva" filmini incelemiştir. Filmdeki ana karakterin homoislamicus davranışlar sergilemesi, ancak daha sonra homoeconomicus davranışlar göstermeye başlaması eleştirilmiştir. Film analizi tekniği ile yapılan çalışmanın sonucunda gerçekte homoislamicus birey tipolojisinin, homoeconomicus kadar ve hatta belki de ondan biraz daha fazla ütöpik olduğu ifade edilmiştir.

Dilek ve arkadaşlarının çalışmasında (2017), homoeconomicus ile homoislamicus arasındaki farklar incelenmiştir. Batı'da gelişen iktisat teorilerinin İşlm toplumları için uygun olmadığı, İşlm toplumları için yeni iktisat teorilerinin kurulması için İşlami insan modelinin ortaya konulması gerektiği ifade edilmiştir. Webb (2014) alışmasında, "İşlami Yöneliş" hareketi olarak kurulan, Ennahda isimli Tunuslu siyasi partinin ekonomi politikalarını incelemiştir. Çalışmada Ennahda'nın Tunus'un ekonomik zorluklarını hafifletmek için önerdiği aracın Homoislamicus olduğu, yani erdemli bir ekonomik aktöre ihtiyacın bulunduğu ifade edilmiştir. Webb, Homo-İşlamic davranışların çalışma hayatında yolsuzlukları önleyeceği ve çalışanların verimliliklerini artıracaağı üzerinde durmuştur. Misfah Bayuni ve Srisusilawati (2022) alışmasında, homoeconomicus ve homoislamicus bireylerin paraya olan bakış aıllarını, karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Homoislamicus bireyin, parayı dünya ve ahiret arası denge sağlanması bir araç olarak grdği, homoeconomicus bireyin ise amaç olarak grdği ifade etmişlerdir. Ersin ve Yıldırım (2016) alışmasında Erbakan'ın "manevi kalkınma" kavramına değinilmiş, bu kavramın kapitalizmin kendi çıkarları peşinde koşan homoeconomicus kavramının tam ziddi olduğu ve söylemin Müslüman dřnrlер tarafından homoislamicus olarak ifade edildiği belirtilmiştir. Rudnyckyj (2011) alışmasında İşlm'ı, kapitalizmle uyumlu hale getirme çabalarının bazı özelliklerini incelemiş ve İşlami finansın karşılaştığı başlıca engelin, büyük lde; agresif kazanç hırsı, verimlilik ve ekonomik rasyonellik kaygılarıyla yönetilen

geleneksel finansla rekabet etme gerçeği olduğu sonucuna varılmıştır. Furqani ve Echchabi (2021) çalışmasında, homoislamicus’un kim olduğunu incelemiştir. Kurân-ı Kerim öğretilerinden ve ilkelerinden yola çıkarak, İslami iktisadın teorileştirilmesinde homoislamicus’un temsili bir etken olacağı ifade edilmiştir. Siregar (2012) çalışmasında, İslâm iktisadî ilkelerine bağlı olan şer’î hükümlere dayanan ekonominin diğer ekonomik sistemlerden farklı olduğunu belirtmiştir. Kapitalist sistemde kâr ortaklığı olmaması, materyalist yaklaşımda olunması, ahlâki ve finansal krizleri barındırması ve dünyada sömürge özgürlüğünü ortaya çıkarması eleştirilmiştir. Sosyalist sistemlerin ise tüm üretim faktörlerinin ve gelir kaynaklarının devlet tarafından düzenlenmesini öngörüp fertlere ekonomik sistem içerisinde özgür iradeleri ile hareket etme imkânı tanınmadığı ifade edilmiştir. Bu ekonomik sistemlerin insan haklarına aykırı bulunduğu, homoislamicus davranışın içinde barındırdığı İslâm iktisadının sosyal refahı ve adaleti sağlama konusunda en uygun ekonomik sistem olduğu ifade edilmiştir. Farooq (2011), çalışmasında homoeconomicus ve homoislamicus birey davranışlarını incelemiştir. Homoeconomicus’un sadece kendi kişisel çıkarları doğrultusunda hareket ettiği, homoislamicus’un ise İslami değerlerle dolu ve o çerçevede idealize edilmiş, kendini toplumun (sosyal sorumluluk açısından) bir parçası olarak gören birey olduğu ifade edilmiştir. Azizy, Mahyudi ve Yusop (2019) çalışmasında homoeconomicus ve homoislamicus perspektiften ekonominin amaçları karşılaştırılmıştır. Refahın artırılması için en uygun ekonomik modelin İslâm ekonomisi olduğu öne sürülmüştür. Mursal ve arkadaşları (2022), homoeconomicus’u ahlâka aykırı olduğu, sadece kendini düşündüğü için eleştirmiştir. Homoislamicus’un ise tevhid, denge, özgür irade, sorumluluk ve adalet değerleri ile birlikte hareket ettiği ifade edilmiştir. Arifin’in (2009) çalışmasına göre, homoislamicus tevhid, hilafet, ibadet, ilim, helal, haram, adl (doğruluk) değerlerine bağlı olarak hareket eder. Zulme karşı adaleti savunur. Ancak homoeconomicus’ta insanı sömürücü eylemler bulunmaktadır. Mahyudi (2015), değerlerden bağımsız iktisat ciddi saldırılar altındayken, İslâm iktisadının parlak bir geleceğe sahip görüldüğünü ifade etmiştir. Çalışmasında, İslâm ekonomisinin bir kimlik krizi ile karşı karşıya olduğu belirtilmiş, İslami ekonomik insanı “gerçek insan” olarak tanımlanmıştır. İslâm ekonomisi kurumunun zayıf sosyal performans göstermesinin, homoislamicus’un yokluğundan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Asutay (2007) çalışmasında, İslâm ekonomisi sistemi içinde sosyal adalet ve insan merkezli ekonomik büyüme ve kalkınmada etkili olan unsurun homoislamicus bireyler olduğunu ifade etmiştir. Homoislamicus üzerine kurulu İslami bankacılık ve finans kurumlarının gerekliliği üzerinde durmuştur. İslami finans kurumlarının sosyal adaleti sağlamada önemli kurumlar olduğunu belirtmiştir.

3. İş Ahlâkı ve Homoislamicus

İnsanın iş yaşamındaki kalite düzeyini artıran ve insan ile firmaların icra ettiği şekliyle işe saygısını, diğer insanların da ihtiramını elde etmeyi sağlayan önemli faktörlerden biri iş ahlâkıdır. Farklı bir deyişle, emeğini kullanarak bunun mukabilinde ücretini elde eden ve aldığı bedelin fevkinde değerler sunan, görevine mana yükleyen ve işine de katkıda bulunmayı anlatan bir sözcük olduğundan dolayı, iş ahlâkı işveren yönüyle de toplumsal mesuliyetin en önemli yanlarından biri olarak kabul edilir.

İş ahlâkı; Murat'a (2008: 70) göre "mal/hizmet üretme/tüketme aşamasındaki doğrular ve yanlışlardır. Köseoğlu ve Bektaş'a (2008: 145-158) göre ise iş hayatındaki ahlâki çerçevedir. İş ahlâkı dini inanışlardan etkilenmektedir. Protestanlıkta çalışma, Tanrı'nın kulu sorumlu tuttuğu en mühim görevdir. Yaratıcı'nın şanını yüceltmek çalışmakla olur ve en büyük günah üşengeçliktir. Yahudi iş ahlâkı kaynağını kutsal kitabı Tevrat'tan alır. Çalışma ahlâkının hareket noktası aile ile toplum arasında ve önemli bir konumdadır. İslâm ahlâkına bakıldığında sosyallik ve bireysellik ile ekonomik konular bencillığe karşıdır. Buna karşın başkalarının çıkarı da düşünülmelidir. İslâm'da iş hayatında, kişinin bir yandan ruhunu derinleştirmekle birlikte, dünyevi çalışmasıyla kazanç sağlamasına yönelik hareket etmesi de hedeflenmiştir. İslâm'da iş ahlâkını önce Kur'an ve sonra Sünnet belirler. Kazanç üzerine olan tutumlarda durum, üretim ve tüketimdir. Üretim üzerine ahlâk saf kalpli olup, işin gerektirdiği tesisatla donanmış olmak, Allah'ın yasaklarından kaçınmak, hak gözetmektir. Tüketim yönüyle ahlâk ise, toplumun zararlı eylemlerden, israftan ve lüks harcamalardan kaçınması, yani cömert olması anlamına gelmektedir.

Homoislamicus; Sabahattin Zaim'e göre Allah'ın ipine sıkıca bağlı insanı, yani kâmil insanı ifade etmektedir (Zaim, 2008: 61). Hossein'e göre, homoislamicus adaletli, hayırsever, sosyal sorumluluğunun bilincinde, kolay kazançtan ve israftan uzak duran, toplumun çıkarını isteyen bireydir. Homoislamicusların olduğu yerler ekonomik ve sosyal anlamda refah ve huzurun bulunduğu mekânlardır (Hosseini, 1992: 110-111). Maddi kalkınma için manevi kalkınmanın gerekliliğine Erbakan da değinmiştir. Ona göre maneviyatı olmayan kimseler kendi çıkarını düşündükleri, helal-haram demedikleri için toplumun kalkınmasını engellemektedir. Erbakan, kalkınmada ahlâk ve maneviyatın şart olduğunu ve manevi değerlerin artırılması için din adamlarından ziyade toplumdaki ahlâki ve dini değerlerin artırılması ve geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır (Ersin & Yıldırım, 2016).

Homoeconomicus sadece kendi çıkarlarını (hazlarını) kollayan bencil insanı ifade eder. Oysa İslâm dinine göre insanlar ekonomik yaşamlarında homo-economicus yani iktisadi adam şeklinde yaşamamalıdır. Bilakis "Allah'ın ipine sınıksız sarılıp ayrılmayan" tipinde bir İslâm insanı (homoislamicus) rol modeliyle hareket etmelidir. Bu İslâm kişisi, ekonomik faaliyetlerinde; fitratında var olan ve kendi ben merkezli olmasının özellikleri olan sadece kendini memnun etme ve menfaatlerine dayalı tüm hislerini tatmin edebilme yerine, Allah'ın onun eşref-i mahlûkat seviyesinde yaşaması için vaz ettiği esaslar ve ölçülerle hayatına şekil vermeye çalışan kişidir. Bunun için kişinin geliştirilmesi ve öncelikle Kuran ve Sünnet ilmine dayalı eğitimleri alması, akabinde de tutum ve sergilediği tüm eylemlerinde bu donatıyı uygulaması önemlidir. "Bu kitap ki; doğruluğunda şüphe yoktur. İnananlara kötülüklerden korunmak için yol göstericidir" (Bakara, 2/2) ayetinde bahse konu hakikat net biçimde izah edilmektedir. Müslüman için İslâm dini onun; dünyadaki tüm yaratılıştan gelen eğilimlerini, mana aleminde terakkisine zemin oluşturma ve hem maddi ve hem de manevi açıdan entegre ve destek sağlayan külli kaideler sunmuştur. Bu entegrasyonla tüm yaşamına şekil veren insan, kapitalist mantalitedeki kişi yerine Müslüman insan rol modeliyle yaşamını düzenler ve aynı zamanda sorumluluğunu taşır.

Öyle ki İslâmi ölçü bağlamında ekonomik eylemler, ağırlıklı ekonomik kurallarla ve belirli kanallara yönlendirilmiştir. Buna göre Müslüman kişiden, öncelikle İslami değerleri öğrenmesi ve bunu da adım adım kendi eylemlerine yansıtması yönünde azim göstermesi beklenmektedir.

Homoislamicus insan modeli iktisadi faaliyetlerini icra ederken üç türlü kazanç elde edebilir. Bunlar; ücret/maaş, kira ve kâr şeklinde olabilir. Gelir kazanmakla birlikte aşağıda sıralanan hususlara da riayet eder.

- Meşru olmayandan kaçır ve helal dairesine uyar, helal kazançla kifayet eder, meşru olmayan kazancın yasaklandığının şuurundadır (Nisa, 29-30).
- Gelirlerini, faizle değil, kesinlikle emek üzerinden ve risk unsuru bağlamında elde eder.
- Kolay ve riske girmeden kazanmayı hedefleyip, para üzerinden para kazanmanın meşru olmadığını bilincindedir (Faiz yasağını bilir).
- Toplumda elde edilecek kazanç ve gelirler açısından aynı imkânlarla sahip olunamayacağını kabul eder.
- Şansa dayalı ve zahmet içermeyen kumar vs. gelir yollarını tercih etmez ve bunların meşru olmamasına dikkat çeker (Maide, 5/90, 91).
- Faizin haram ve sadece ticaretin helal kılındığı (Bakara, 2/275), ancak kayıtdışı ve spekülâtif kazanç yollarının olduğunu ve kim bu konuda davranış sergilerse sadece haram yolu tercih ettiğini kavramıştır.
- Önceliklerini belirler, kendi gereksinimleri için tüketimini yapar.
- İhtiyacından fazlasını paylaşır.
- Altın, gümüş gibi kıymetli madenler alıp saklamaz (iddihar, kenz yapmaz).
- Diğer Müslümanlara borç ve karz verebilir.
- Yeni girişimlerle birikimlerini üretime kanalize edebilir.

4. Homoislamicus Bireyin Özellikleri

Çalışmamızda bireylerin ekonomik davranışlarında ne kadar İslam'a uygun davrandığını ölçebilmek için homoislamicus davranış ölçeği geliştirilmiştir. Yapılan analizler ve konuya ilişkin tartışmalar sonrasında ölçekte bulunması gereken bileşenler ikrazda bulunma, ücretli olarak çalışma, tüketim harcamalarında bulunma, gelir elde etme, ekip ruhuyla hareket etme ve helal kazanç elde etme olarak tespit edilmiştir. Aşağıda bu bileşenlerin her biri hakkında daha detaylı bilgi verilmektedir.

4.1. İkrâzda Bulunma

İkrâz kavramının bu çalışmada aldığı anlam, sosyal hayatta Müslüman bireyin tutum ve davranışlarına yansımalarıyla açıklanmaktadır. Bu yansımalar çeşitli şekillerde gözlemlenebilir. Müslüman birey, sosyal yardımlaşmanın malının bereketini artıracığına inanmakta ve kazancını helal yollarda harcamaya özen göstermektedir. Çalışkanlık ve faizle para kazanmanın haram olduğunu bilme bilinci, bireyin temel değerleri arasında yer

almaktadır. Düzenli olarak zekât vermek, bireyin dini sorumluluklarının bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Birey, parasını değerlendirirken helal ve haram ölçülerine dikkat etmekte ve borcu varken önceliğini bu borçları en kısa sürede ödemeye vermektedir. Ayrıca, faizin malı eksilteceğine inanmakta ve zektın fakirin zenginini malı üzerindeki hakkı olduğunu kabul etmektedir. Faizli işlemlerden kaçınmak da Müslüman bireyin finansal ahlâk anlayışının bir parçasıdır. Bu tutum ve davranışlar, ikraz kavramının sosyal hayattaki yansımalarını oluşturmaktadır. Bu davranışlara bakıldığında Müslüman bireyin inancının gereği olduğunu görmekteyiz. Homoislamicus davranış linde ikrazda bulunma hususu kişinin alışkan olması, yardım edebilmesi, kazancını helal yollara harcaması ve faize dikkat etmesi ile ölçülmektedir. Bunlarla beraber, ikraz boyutunda kişinin borçlarını zamanında ödemeye dikkat etmesi, zektın malı bereketlendireceğine inanması ve helal haram ölçülerine riayet etmesi üzerinde durulmuştur.

4.2. Ücretli Olarak alışma

İşlm iktisadında emek kelimesi iş ve ibadeti birlikte ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de pek çok yerde "iman edip salih amel işleyenler" hayır ve güzelliklerle övülmektedir. İşverenlerin emeğin kaynağı olan işçilerine karşı birinci yükümlülüğü, onların ücretlerini tam ve zamanında ödemeleridir. Bunu yapmayanlar "Tuttuğu işçiden tam iş aldığı halde ona ücretini demeyenin Allah teki hayatta hasmı olacaktır" (Buhari, İcare,10) hadisinde belirtildiği gibi uyarılmaktadır. İşverenin çalışanlarına karşı olan diğer yükümlülüğü ise onun sağlık ve güvenliğinin korunmasına dair önlemler alınması olmaktadır. İnsana gücünü aşan ve hayatını tehlikeye sokan bir içi yaptırmaya çalışmak kul hakkı ihlalidir.

Homoislamicus davranış linde ücretli olarak kişinin çalıştığı zaman dikkat etmesi gereken hususlar şöyle belirtilmiştir: Kişinin aldığı ücretten dolayı şükretmesini bilmesi, eleştirilere açık olması, arkadaşlarıyla iş birliği yapabilmesi, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyabilmesi ve çalışırken kendisine verilen malzemeleri ekonomik biçimde kullanılmasına dikkat etmesi. Ayrıca; kişi ücretli olarak çalışırken işini daha iyi yapabilmesi için verimli çalışma yöntemlerini araştırması ve işini kontrol ederek, düzenli bir şekilde yapması önemsenmektedir.

4.3. Tketicim Harcamalarında Bulunma

Tüketicisi, tketicim alanında ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla mal veya hizmet satın alan kimseyi ifade etmektedir. Homoislamicus davranışına sahip bir tüketicinin, tüketicisi ahlâkına sahip olması beklenir. Tüketicisi ahlkısı, tüketicisi konumunda olan kişilerin ahlâki sorumluluklarını ifade eder. Bu ahlâka uygun davranışlar, tüketicilerin ürünlerini vreyi kirlletmeyecek şekilde tketicimleri ve tüketicilerin mal ve hizmet satın aldıkları işletmelere karşı dürüst davranmalarıdır. Homoislamicus davranış linde tketicim harcamalarında bulunma hususu üzerinde řu noktalara dikkat edilmiştir: Kişinin mecbur kalmadığa borç

altına girmemesi, kazancını ihtiyaç sahipleriyle bölüşmesi, gelirini tüketime göre ayarlayabilmesi, ihtiyaçtan fazla olan gelirini tasarruf edebilmesi ve harcama yaparken lüksten, aşırılıktan ve israftan kaçınması.

4.4. Gelir Elde Etme

Sabahattin Zaim'e göre bir Müslümanın üç tür gelir elde etmesi söz konusudur. Bunlar; ücret, kâr ve kiradır. Bu durum, bir Müslüman tarafından faizin alınmaması gerektiğini ifade etmektedir. Bu üç gelirin elde edilmesinde dikkat edilmesi gereken bazı önemli noktalar olup, bunlar; helal ve harama dikkat edilmesi, kazancın emek, yahut risk unsurlarına dayandırılması, faiz yasağının bilinmesi, bireyler arasında kazanç ve gelirden mutlak bir eşitlik olamayacağı kabul edilmesi, kişinin kolay kazanç yollarını tercih etmemesi, spekülasyon ve karaborsacılık gibi batıl kazanç yollarına sapmaması ve ticaretin helal olduğunu bilmesi, israftan, cimrilikten, serveti yığmaktan ve iddihardan (biriktirmek) kaçınması ve servetini fakirlere yardım için kullanmasıdır. Homoislamicus ölçeğinde gelir elde etme hususu ele alınırken bazı noktalara dikkat çekilmiştir. Bunlardan birincisi; kişinin gelir elde etmek için çaba sarf etmesinden dolayı memnun olmasıdır. İkincisi; gelir elde etmek için kişinin işini en iyi şekilde yapmaya çalışmasıdır. Üçüncüsü; bireyin kolay kazanç yollarını tercih etmeyerek, kumar gibi zahmetsiz yollara saparak kazanç elde etmemesidir.

4.5. Ekip Ruhuyla Hareket Etme

Kur'an'da Allah'ın ipine sınımsız sarılmak (Al-i İmran, 103), toplumsal yaşam alanında ekip ruhuyla hareket etmeyi işaret etmektedir. İslâm toplumunda dayanışmayı kolaylaştıran bazı unsurlar vardır. Bunlardan birincisi tevhid inancıdır. Tevhid inancı insanın kendisine, olaylara, malın edinilmesi, tüketilmesi ve ayrıca muhafaza edilmesinde Müslümana şahsiyet kazandırır. İslâm toplumunda; dayanışmayı kolaylaştıran ikinci unsur, insan kavramıdır. İnsana verilen en büyük onur, onun Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmasıdır (Bakara, 2/30) Çünkü insan, varlıkta en güzel biçimde yaratılmıştır. Kişi bu şuurla hareket ettiği zaman, ekibin kendini sağlam bir inanç ve yaşam temelinde donatmış üyesi olma özelliğini kazanacaktır. İslâm toplumunda dayanışmayı kolaylaştıran üçüncü unsur kâinat kavramıdır. Her şey bir amaçla yaratılmıştır. Kâinatın da bu nedenle bir yaratılış gayesi vardır. Kâinat; ekip ruhuyla dayanışmaya benzer biçimde, eşyanın aykırılık arz etmediği bir düzen yani ahenkli bir sistem barındırmaktadır. Kâinat insan için yaratılmıştır. Dünya sürekli olarak sıkı sıkıya bağlanılacak bir yer değil, sadece bir araç ve imtihan vesilesidir. Dayanışmayı zorlaştıran unsurlar ise; faiz, rüşvet, hırsızlık, kumar, ahlâksızlık, gıybet, hased ve su-i zan gibi hususlardır. İslâm toplumunda dayanışma ve ekip ruhunu güçlendirmenin bazı vasıtaları vardır. Bunlar; karşılıklı yardımlaşma, hediyeleşme, karz-ı hasen ve tasadduk'tur.

Homoislamicus davranış ölçeğinde ekip ruhuyla hareket etme boyutu ölçülürken üç husus dikkate alınmıştır. Bunlardan birincisi; kişinin iş yaptığı bireylerin arasında kıskançlığın olmaması, ikincisi grup içerisinde adaletli iş dağılımının yapılması ve üçüncüsü hakların korunmasıdır.

4.6. Helal Kazanç

İslam'da önemli olan haramdan kaçmaktır. İnsanın ihtiyaçları iktisat ile sıkı sıkıya bağlı olduğu gibi, ihtiyacın helal yollardan temin edilmesi önemli bir ibadettir. Helal kelimesi "dinen yapılması veya yenilip içilmesi yasaklanmayan, serbest bırakılan şey" demektir. Ayet ve hadislerde bir şeyin helal olduğunun ifade edilmesi yahut işlenmesinin günah olmadığına belirtilmesi o eylemin helal olduğunu göstermektedir. Diğer yandan bir şeyin yasaklandığına dair bir delilin olmaması da helallik durumunu ifade etmektedir. Dinin açık bir hükmüne, ilkesine veya yasağına bir aykırılık olmadıkça haramlıktan söz edilemez. Bu bağlamda helal kavramının caiz, meşru, mübah kavramları ile yakın ilişkisi bulunmaktadır.

İslam'da kazancın helal olmasına büyük önem atfedilmektedir. Haramlık şüphesi olmayan kazanç, el emeğinin ürünü olan kazançtır. Emek olmadan elde edilen kazanç, asgari seviyede tutulmaya çalışılmalıdır. Ribanın yasaklanışının da temel nedeninin bu olduğu düşünülmektedir. Emek, İslam'da en temel değer kaynağı ve üretim faktörü olarak kabul edilmektedir. Girişim de emek kavramı içerisinde yer almaktadır. Bu yüzden; Tabakoğlu (2010:23): "Helal yoldan elde edilmiş mülkiyeti, gasb ve hırsızlıktan korumak, bu suretle helal olmayan kazançlara mani olmak, emeğe olan saygının bir ifadesidir" demektedir.

Homoislamicus davranış ölçeğinde helal kazanç boyutunu ölçen üç madde ele alınmıştır. Bunlardan birincisi elde edilen gelirin kişinin sadece kendi çalışmasının sonucu ile değil Allah'ın takdiri ile oluştuğu ve helal kazanç yoluyla kazancın önemsenmesi, alın teri ile kazanç elde edilmesinin en makbul yol olarak görülmesi, olarak ifade edilebilir.

5. Veri Seti, Model ve Yöntem

Çalışmada Türkiye'de faizsiz işlem yapan bankalar olan katılım bankalarının çalışanlarının bazı sosyo-demografik özelliklerinin homoislamicus davranış alt boyutlarını etkilediği varsayılmaktadır. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi seçilmiştir. Anketler 1 Eylül - 30 Ekim 2021 tarihleri arasında iki aylık süre aralığında çalışanlara uygulanmıştır. Veriler SPSS 26 ve AMOS 24 programlarında analiz edilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Anketler için homoislamicus davranış ölçeği literatür taraması yapıldıktan sonra araştırmacı tarafından geliştirilmiş, altı alt bileşenden oluşan homoislamicus davranış ölçeği ortaya çıkarılmıştır.

5.1. Veri Toplama Araçları

Ankette ölçek geliştirmek için Prof. Dr. Sabahattin Zaim'in, "İslâm Ekonomisinin Temelleri" (Zaim, 2013) eserinde ifade ettiği "İslâm İnsanı" özellikleri dikkate alınmış ve homoislamicus ölçeğini oluşturmak için 40 soru oluşturulmuştur. Geliştirilen ölçeğin kapsam geçerliğini tespit etmek amacıyla 2 uzmanın görüşü alınmıştır. Uzman grubunun değerlendirmesi sonucunda ilgili gözden geçirmeler yapılmış ve araçların kapsam geçerliğine sahip olduğu görülmüştür. Yapılan incelemeler sonucunda, soruların anlaşılır ve maksada uygun seviyede özellik taşıdığına kanaat getirilmiştir. Ayrıca; uzman

akademisyenlerle çalışma konusuyla ilgili olarak mütalaa yapılarak araştırmamızın evreni değerlendirilmiştir. Ancak faktör analizinden sonra uygun olmayan sorular ölçekten çıkarılmıştır. Testler sonucunda ölçek için uygun olan sorular ile ekonomik davranışlarda homoislamicus davranış ölçeği oluşturulmuştur.

Anketin analizinden elde edilen verilerle, ilkönce güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. (bkz. Tablo: 1) Bu analiz; katılımcıların anketi doldururken verdikleri cevapların tutarlılığını göstermekte ve yapılan incelemede, aynı yolla hareket edip, aynı neticenin elde edilebilmesi gerekmektedir.

Tablo: 1
Güvenilirlik İstatistiği

	Güvenilirlik Testleri (*)	
Cronbach's Alpha	Standart Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
.938	.947	36

Ankete dahil ettiğimiz sorulardan; benzer veya anlaşılmayacak biçimde soruların durumları gözden geçirilmiştir. Her bir soru ölçek dışında tutulduğunda, güvenilirlik sonucu (Cronbach Alfa) skorunun ne şekilde değiştiği gözlemlenmiştir. Alfa değerinde artış olan, sorular arası korelasyon matrisinde %30'un altında korelasyon değerine sahip ve Nf kapsamında yapılan faktör analizinde ortaya çıkan Toplam Faktörü şekillendirme etki oranlarına göre %30'un altında olan 10., 11., 26. ve 28. soruların kapsam dışı bırakılarak ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Böylece ölçekteki 40 sorudan 4'ü çıkarılmış ve ölçekte 36 soru kalmıştır.

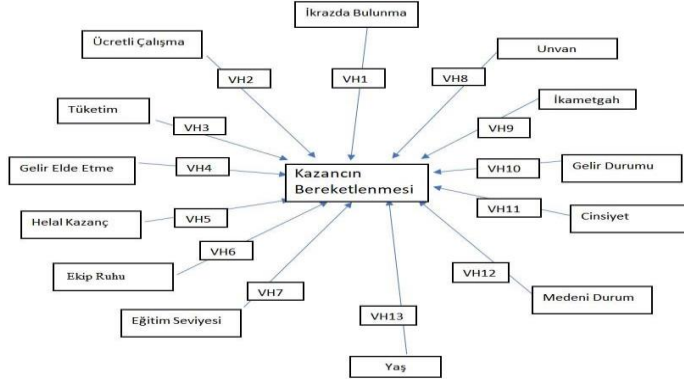
Tablo: 2
KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçüm Testi		.925
Bartlett Testi	Yaklaşık Ki-Kare Testi	5524.223
	Serbestlik Derecesi	630
	Anlamlılık	.000

Testlerin sonucunda, KMO 0.925, anlamlılık değeri, (p)=0.000<0.05 şeklinde elde edilip, anlamlı görülmüştür. Verilerin C. Alfa katsayısı 0.938 ile en üst düzeyde sonuç göstermiştir.

İncelemelerde, doğrusal faktör analizinin herhangi faktör içeriğini elde etmektense, bir tez veya önceden oluşturulan tecrübî bir inceleme neticesinde oluşturulan faktör birlikteliklerinin doğrulanması amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Doğrusal faktör analizinin tez içeriği gözlemleri yapılmış datalarının teyidi için kullanılır. Yapısal eşitlik modeli (YEM) kapsamındaki hipotezlerimiz oluşturularak, Şekil 1'de kapsamlı şekilde gösterilmiştir.

Şekil: 1
Homoislamicus Yapısal Eşitlik Modellemesi

Homoislamicus yaklaşımı için YEM hipotez tanımları şöyledir:

- VH1: İkrazda Bulunmanın, malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH2: Ücretli Çalışmanın, malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH3: Tüketim Harcamalarının, malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH4: Gelir Elde Etme, malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH5: Helal Kazancın, malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH6: Ekip Ruhunun, malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH7: Eğitim seviyesinin malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH8: Unvanın malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH9: İkametgah Coğrafi Bölgelerinin malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH10: Gelir durumunun malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH11: Cinsiyetin malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH12: Medeni durumun malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.
- VH13: Yaş seviyesinin malının bereketleneceğine inanma üzerine etkisi vardır.

Yapısal eşitlik modelini tanımlamanın basit yollarından biri, “yol diyagramı” olarak adlandırılan özel bir şema çizmektir. Yol diyagramı, ele alınan modelin grafiksel bir temsili olarak kullanılır. Bu diyagram, modelin bileşenleri arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri görsel olarak ifade etmektedir.

Söz konusu diyagram, oluşturulan herhangi bir modelde yer alan değişkenler arasında oluşan sebebe dayalı veya sebebe dayalı olmayan bağlantıları anlatmaktadır. Değişkenler arasında mevcut ilişkiler analiz edilirken, AMOS yazılımıyla bahse konu bağlantıları ifade edecek en uygun modelle data uyumu incelenmektedir. Tabloda yapısal eşitlik modeli analizinin hesaplanan uyum iyiliği değerleri görülmektedir.

Tablo: 3
Homoislamicus Yaklaşımı İçin YEM Hipotezleri

Faktör Açıklaması	Regresyon Katsayıları	p	Bağımlı Değişken	Hipotez Sonucu
İkrazda Bulunma	0.285	0.075	Kazancın Bereketlenmesi	Kabul
Ücretli Çalışma	0.026	0.812		Red
Tüketim Harcamaları	0.082	0.290		Red
Gelir Elde Etme	0.503	0.029		Kabul
Ekip Ruhü	0.125	0.595		Red
Helal Kazanç	0.102	0.192		Red
Eğitim seviyesi	-0.014	0.438		Red
Unvan	-0.017	0.729		Red
İkametgah	-0.001	0.846		Red
Gelir durumu	-0.005	0.839		Red
Cinsiyet	-0.02	0.507		Red
Medeni durum	-0.001	0.981		Red
Yaş seviyesi	0.008	0.662		Red

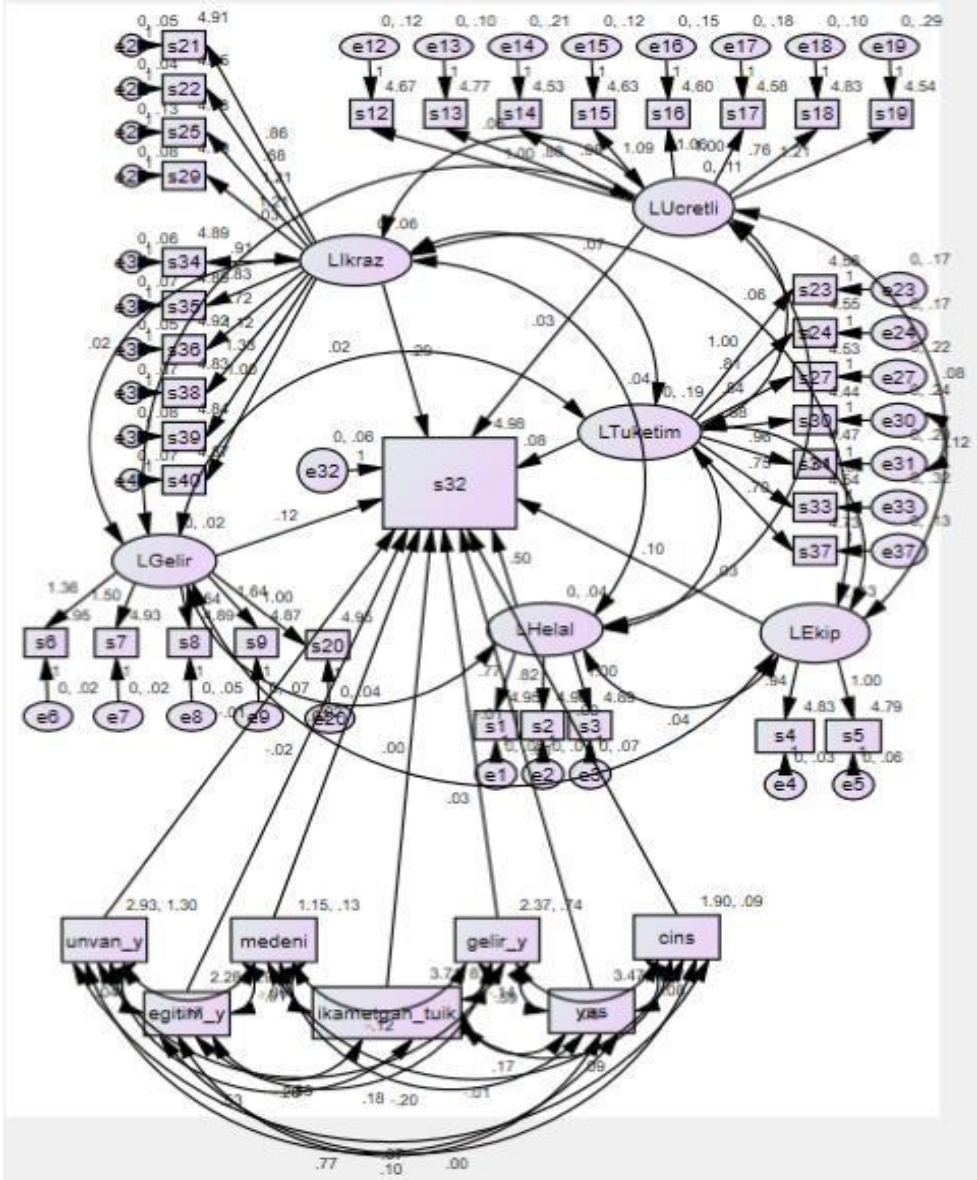
Tablo 3'te yer alan İkrazda Bulunma faktörünün %90 güven seviyesinde homoislamicus üzerine direkt ve anlamlı tesir yaptığı görülmektedir. Gelir Elde Etmenin (sayısal karşılığıyla 0.029 faktöründe) homoislamicus üzerine %95 güven seviyesinde direkt tesir yaptığı görülmüştür. YEM'den altta yer alan Tablo'da yer aldığı gibi homoislamicus ile ilgili yapılan hipotez testlerine ilişkin varılan bulgulara baktığımızda; "Gelir elde etmenin, homoislamicus üzerinde tesiri mevcuttur" şeklindeki VH4 hipotezimiz kabul görmüş, %95 güvenilirlik seviyesinde arada istatistiki manada anlamlı bağlantı olduğu kabul edilmiştir. "İkrazda bulunmanın, homoislamicus üzerinde tesiri mevcuttur" şeklindeki VH1 hipotezimiz de %90 güvenilirlik noktasında istatistiki manada anlamlı ilişkiye sahip olup, hipotez kabul görmüştür.

Tablo 4
Yapısal Eşitlik Modeli Analizinin Hesaplanan Uyum İyiliği Değerleri

Model	NPAR	CMIN	DF	P	CMIN/DF
Başlangıç model	171	1606.784	818	.000	1.964
Arındırılmış model	989	.000	0		
Bağımsız model	86	6600.900	903	.000	7.310
Model	NFI Delta1	RFI rho1	IFI Delta2	TLI rho2	CFI
Başlangıç model	.757	.731	.864	.847	.862
Arındırılmış model	1.000		1.000		1.000
Bağımsız model	.000	.000	.000	.000	.000
Model	PRATIO	PNFI	PCFI		
Başlangıç model	.906	.685	.780		
Arındırılmış model	.000	.000	.000		
Bağımsız model	1.000	.000	.000		
Model	NCP	LO 90	HI 90		
Başlangıç model	788.784	678.779	906.554		
Arındırılmış model	.000	.000	.000		
Bağımsız model	5697.900	5443.231	5959.154		
Model	FMIN	F0	LO 90	HI 90	
Başlangıç model	5.503	2.701	2.325	3.105	
Arındırılmış model	.000	.000	.000	.000	
Model	FMIN	F0	LO 90	HI 90	
Bağımsız model	22.606	19.513	18.641	20.408	
Model	RMSEA	LO 90	HI 90	PCLOSE	
Bağımsız model	.057	.053	.062	.002	
Arındırılmış model	.147	.144	.150	.000	
Model	AIC	BCC	BIC	CAIC	
Başlangıç model	1948.784	2009.462			
Arındırılmış model	1978.000	2328.935			
Bağımsız model	6772.900	6803.416			
Model	ECVI	LO 90	HI 90	MECVI	
Başlangıç model	6.674	6.297	7.077	6.882	
Arındırılmış model	6.774	6.774	6.774	7.976	
Bağımsız model	23.195	22.323	24.090	23.299	
Model	HOELTER .05	HOELTER .01	7.077	7.077	7.077
Başlangıç model	161	167	6.774	6.774	6.774
Bağımsız model	44	45	24.090	24.090	24.090

Yapısal eşitlik modelinin detaylı sonuçları Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil: 2
Yapısal Eşitlik Modelinin Sonuçları

Nihai çalışma kapsamında ölçeğin yapı geçerliği için açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Varimax döndürme tekniği kullanılmış ve sonuçlara tablo 5'te yer verilmiştir. Homoislamicus Davranış Ölçeğinin Maddelerinin bileşenlerine göre dağılımı faktör analizi sonrası şekillenmiştir.

Tablo: 5
Homoislamicus Ölçeğinin Faktör Analiz Sonuçları

Toplam Açıklanan Varyans (*)									
Faktör	Başlangıç Özdeğerler			Çıkarsama Sonrası Faktör Yük Kareler Toplamı			Döndürme Sonrası Yük Kareler Tolamı		
	Toplam	Varyans	Birikimli %	Toplam	Varyans	Birikimli %	Toplam	Varyans	Birikimli %
2	2.877	7.990	43.417	2.877	7.990	43.417	4.128	11.468	25.902
3	1.813	5.036	48.453	1.813	5.036	48.453	4.092	11.366	37.268
4	1.363	3.786	52.239	1.363	3.786	52.239	3.730	10.362	47.630
5	1.233	3.425	55.664	1.233	3.425	55.664	2.077	5.768	53.398
6	1.116	3.099	58.763	1.116	3.099	58.763	1.931	5.365	58.763

AFA sonucunda faktörlerin öz değerlerinin, açıkladıkları varyans yüzdesinin ve toplam varyans yüzdesinin yer aldığı açıklanan toplam varyans tablosu incelendiğinde öz değeri 1'den büyük olan 6 bileşen (faktör) olduğu görülmektedir. Birinci faktörün öz değeri 12,754 ve açıkladığı varyans yüzdesi %35,427 olup varimax döndürme sonrasında yüklerin kareler toplamı 5,196'dır. İkinci faktörün öz değeri 2,877 ve açıkladığı varyans yüzdesi %7,990 olup döndürme sonrasında yüklerin kareler toplamı 4,128'dir. Üçüncü faktörün öz değeri 1,813 ve açıkladığı varyans yüzdesi %5,036 olup döndürme sonrasında yüklerin kareler toplamı 4,092'dir. Dördüncü faktörün öz değeri 1,363 ve açıkladığı varyans yüzdesi %3,786 olup döndürme sonrasında yüklerin kareler toplamı 3,730'dur. Beşinci faktörün öz değeri 1,233 ve açıkladığı varyans yüzdesi %3,425 olup döndürme sonrasında yüklerin kareler toplamı 2,077'dir. Altıncı faktörün öz değeri 1,116 ve açıkladığı varyans yüzdesi %3,099 olup döndürme sonrasında yüklerin kareler toplamı 1,931'dir. Homoislamicus davranışı belirleyen faktörler, 6 faktörlü yapısıyla toplam varyans oranının %58,763'ünü açıklamaktadır.

Faktör analizi sonrasında 36 maddeden oluşan homoislamicus davranış ölçeği ortaya çıkmıştır. Ankette bileşenlere göre sorulan sorular şunlardır:

İkrazda Bulunma Boyutu:

1. Sosyal yardımda bulunduğumda, malımın bereketleneceğine inanırım,
2. Kazancımı helal yollara harcarım,
3. Müslüman çalışkan olmalıdır,
4. Faizle para kazanmanın haram olduğunu bilirim,
5. Zekâtımı düzenli olarak vermeye dikkat ederim,
6. Paramı değerlendirirken; helal ve haram ölçülerine riayet ederim,
7. Borcum varken, önceliğim o borçlarımı en kısa sürede ödemektir,
8. Faizin malımı eksilteceğine inanırım,
9. Borçlarımı zamanında öderim,

10. Zekâtın fakirin zenginin malı üzerindeki hakkı olduğuna inanırım,
11. Faizli işlem yapmaktan kaçınırım.

Ücretli Olarak Çalışma Boyutu:

12. Çalışmamın sonucunda aldığım gelirden dolayı, Allah'a şükretmesini bilirim,
13. Hatalarım söylendiğinde eleştirilere açık davranırım,
14. Gerektiğinde iş arkadaşlarımla işbirliği yaparım,
15. İş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyarım,
16. Bana verilen malzemeleri ekonomik biçimde kullanırım,
17. İşimi daha iyi yapabilmek için verimli çalışma metotlarını araştırırım,
18. İşimi sonuna kadar kontrol eder, iş çıktılarının eksiksiz olmasına özen gösteririm.

Tüketim Harcamalarında Bulunma Boyutu:

19. Zaruret olmadıkça borç altına girmem,
20. Kazancımı ihtiyaç sahipleriyle bölüşebilirim,
21. Tüketimimi gelirimme göre ayarlarım,
22. Gelirim ihtiyacımdan fazla ise tasarruf ederim,
23. Harcamalarım lüks ve gösterişten kaçınırım,
24. Harcamalarımı gerçekleştirirken israftan kaçınmaya özen gösteririm,
25. Aşırı harcamalardan kaçınırım.

Gelir Elde Etme Boyutu

26. Geçimimi sağlamak için çaba sarf ettiğimden dolayı memnunum,
27. İşimi en iyi şekilde yapmaya çalışırım,
28. Bahis oyunları ve kumar gibi zahmetsiz kolay kazanç yollarını tercih etmem,
29. Doğru sözlü olmanın, Allah katında değerini bilirim,
30. İş yaparken hile ve rüşvetten kaçınırım.

Ekip Ruhuyla Hareket Etme Boyutu

31. Elde ettiğim gelir, sadece kendi çalışmamın sonucu ile değil, Allah'ın takdiriyle olmuştur,
32. Helal yoldan kazanç sağlamayı önemserim,
33. En makbul kazanç alın teri ile kazanılan paradır.

Helal Kazanç Boyutu

34. İş arkadaşımın kazancının yüksek olması, beni kıskançlığa sevk etmez,
35. İş arkadaşlarımla veya astlarımla haklarını korurum,
36. İş arkadaşlarıma veya astlarıma, iş dağılımını adaleti gözeterek yaparım.

5.2. Katılımcılar

Homoislamicus davranışının incelenmesi ve ekonomik insan yönelişlerinin bu alanda analizinin yapılması amacıyla katılım bankası çalışanlarına anket yönlendirilmiştir. Verilen cevaplar gözden geçirilmiş, eksik cevaplanan ve tüm sorulara aynı yanıt verilen anketler değerlendirmeden çıkarılmıştır. Sekaran'a (1992: 253) göre, 1 milyon kişilik bir evren için uygun örneklem büyüklüğünün 384 kişi olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmada, evren büyüklüğü katılım bankasında çalışan 6000 kişiden (TKBB, 2023: 79) oluşmaktadır. Çalışma için belirlenen örneklem büyüklüğünün 380 kişi olarak yeterli olduğu grlmştir. Katılım bankaları arasında pazar payı açısından önde gelen bir kurumda Homoislamicus davranışlarını ve ekonomik insan eğilimlerini analiz etmek amacıyla, 380 katılım bankası çalışanı örneklem olarak seçilmiştir. Anketler, araştırmacı tarafından Jotform adlı online anket uygulaması kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Neticede değerlendirmeye uygun 293 anket verisi elde kalmıştır. Anketlerin geri dönüş oranı % 77,10'dur. Toplanan anket cevapları incelenmiş, eksik doldurulan ve tüm sorulara aynı yanıt verilen anketler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak, 293 anket veri seti değerlendirmeye uygun bulunmuş ve istatistiksel analizler bu 293 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu makalenin saha çalışmasının katılım bankası çalışanları üzerinde yapılmasının nedeni katılım bankalarının Türkiye'de İşlami bankacılık ile özdeşleştirilmesi ve toplumda banka alışanlarının İşlami davranış kurallarına ve iş ahlakına daha fazla uyacağına dair beklentinin olmasıdır.

Tablo: 6
Katılımcılarla İlgili Bilgiler

Demografik Bilgiler		Sayı	Yüzde
Eğitim	Lise	13	4.4
	nlisans	5	1.7
	Lisans	180	61
	Yüksek lisans	89	30
	Doktora	6	2
	Toplam	293	100
Unvan	Uzman Yardımcısı	38	13
	Uzman	72	25
	Yönetici	71	24
	Müdür	97	33
	Diğer	15	5.1
	Toplam	293	100
Yaşadığı Bölge	Akdeniz	9	3.1
	Doğu Anadolu	5	1.7
	Ege	37	13
	Güneydoğu Anadolu	10	3.4
	İç Anadolu	66	23
	Karadeniz	19	6.5
	Marmara	147	50
Toplam	293	100	
Aylık Gelir	5000 tl ve altı	44	15
	5001-10000 tl	127	43
	10001-15000 tl	92	31
	15001 tl ve zeri	30	10
	Toplam	293	100
Medeni Durum	Evli	248	85
	Bekar	45	15
	Toplam	293	100

Cinsiyet	Kadın	30	10
	Erkek	263	90
	Toplam	293	100
Yaş	18-24	9	3.1
	25-30	55	19
	31-36	77	26
	37-42	104	36
	43-48	38	13
	49-54	10	3.4
	Toplam	293	100
Dindarlık	Evet	257	88
	Hayır	1	0.3
	Kısmen	35	12
	Toplam	293	100
Daha önce faizli bankada çalışma durumu	Evet	61	21
	Hayır	232	79
	Toplam	293	100
Daha iyi maaş verilirse faizli bankada çalışır mı?	Evet	4	1.4
	Hayır	279	95
	Kararsız	10	3.4
	Toplam	293	100

Ankete katılanlardan “Dindar mısınız?” sorusuna “evet” şeklinde cevap veren 257 kişinin %87,7’si ve 52 kişinin %20’si daha önce faizli bir bankada çalıştığını beyan etmiştir. Bu soruya “hayır” yanıtını veren 1 katılımcı bulunmaktadır ve bu kişi daha önce faizli bir bankada çalışmadığını belirtmiştir. Katılımcılardan 35 kişi “Dindar mısınız?” sorusuna “kısmen” yanıtını vermiş olup, sadece 9 kişi daha önce faizli bir bankada çalıştığını ifade etmiştir.

6. Bulgular

Homoislamicus ölçek soruları oluşturulduktan sonra yaş, eğitim, unvan, ikamet edilen coğrafi bölge ve gelir durumu gibi değişkenleri homoislamic davranış üzerine tesiri incelenmiştir.

Bulgular ele alınırken öncelikle olarak yaş değişkeninin homoislamic davranışa etkisi değerlendirilmiştir. Alt grup faktörler üzerinde eğitimin oluşturduğu etkinin ANOVA Testleri Anlamlılık değeri > 0.05 olan hipotezler Red edilmiştir. 0.05 'ten küçük çıkan hipotezler kabul edilmiştir.

Tablo: 7
Yaş Durumuna İlişkin Anova Tablosu

		ANOVA				
		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F İstatistiği	Anlamlılık
İkrazda Bulunma Boyutu	Gruplar Arası	4.855	5	.971	.971	.436
	Gruplar İçi	287.145	287	1.001		
	Toplam	292.000	292			
Ücretli Çalışma Boyutu	Gruplar Arası	5.500	5	1.100	1.102	.359
	Gruplar İçi	286.500	287	.998		
	Toplam	292.000	292			
Tüketim Harcamalarında Bulunma Boyutu	Gruplar Arası	3.128	5	.626	.622	.683
	Gruplar İçi	288.872	287	1.007		
	Toplam	292.000	292			
Gelir Elde Etme Boyutu	Gruplar Arası	4.817	5	.963	.963	.441
	Gruplar İçi	287.183	287	1.001		
	Toplam	292.000	292			

Ekip Ruhuyla Hareket Etme Boyutu	Gruplar Arası	4.352	5	.870	.868	.503
	Gruplar İçi	287.648	287	1.002		
	Toplam	292.000	292			
Helal Kazanç Boyutu	Gruplar Arası	1.533	5	.307	.303	.911
	Gruplar İçi	290.467	287	1.012		
	Toplam	292.000	292			

Anova testinde anlamlılık sonucu > 0.05 görüldüğünden, personelin yaşının alt boyutları üzerinde bir etkisi olmadığı görülmüştür. Katılımcıların eğitim durumları ile homoislamicus alt boyutları arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı değerlendirilmiştir (bkz. Tablo 8).

Tablo: 8
Eğitim Durumuna İlişkin Anova Tablosu

		ANOVA (*)				
		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F İstatistiği	Olasılık (*)
İkrazda Bulunma Boyutu	Gruplar Arası	1.403	2	.701	.700	.498
	Gruplar İçi	290.597	290	1.002		
	Toplam	292.000	292			
Ücretli Çalışma Boyutu	Gruplar Arası	.580	2	.290	.289	.749
	Gruplar İçi	291.420	290	1.005		
	Toplam	292.000	292			
Tüketim Harcamalarında Bulunma Boyutu	Gruplar Arası	4.007	2	2.003	2.017	.135
	Gruplar İçi	287.993	290	.993		
	Toplam	292.000	292			
Gelir Elde Etme Boyutu	Gruplar Arası	1.550	2	.775	.774	.462
	Gruplar İçi	290.450	290	1.002		
	Toplam	292.000	292			
Ekip Ruhuyla Hareket Etme Boyutu	Gruplar Arası	.077	2	.039	.038	.962
	Gruplar İçi	291.923	290	1.007		
	Toplam	292.000	292			
Helal Kazanç Boyutu	Gruplar Arası	2.372	2	1.186	1.188	.306
	Gruplar İçi	289.628	290	.999		
	Toplam	292.000	292			

Analiz sonucu anlamlılık değeri > 0.05 çıktığından dolayı, personelin eğitiminin homoislamicus alt boyutları üzerinde bir etkisi olmadığı görülmüş ve hipotezler red edilmiştir. Katılımcıların unvan durumları ile homoislamicus alt boyutları arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı değerlendirilmiştir (bkz. Tablo 9).

Tablo: 9
Unvan Durumuna İlişkin Anova Tablosu

		ANOVA				
		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F İstatistiği	Anlamlılık
İkrazda Bulunma Boyutu	Gruplar Arası	10.631	4	2.658	2.720	.030
	Gruplar İçi	281.369	288	.977		
	Toplam	292.000	292			
Ücretli Çalışma Boyutu	Gruplar Arası	11.624	4	2.906	2.985	.019
	Gruplar İçi	280.376	288	.974		
	Toplam	292.000	292			
Tüketim Harcamalarında Bulunma Boyutu	Gruplar Arası	4.090	4	1.023	1.023	.396
	Gruplar İçi	287.910	288	1.000		
	Toplam	292.000	292			
Gelir Elde Etme Boyutu	Gruplar Arası	3.618	4	.905	.903	.462
	Gruplar İçi	288.382	288	1.001		
	Toplam	292.000	292			
Helal Kazanç Boyutu	Gruplar Arası	9.368	4	2.342	2.387	.050
	Gruplar İçi	282.632	288	.981		
	Toplam	292.000	292			

Ekip Ruhuyla Hareket Etme Boyutu	Gruplar Arası	1.474	4	.369	.365	.833
	Gruplar İçi	290.526	288	1.009		
	Toplam	292.000	292			

Analiz sonucu anlamlılık değeri ikrazda buluna boyutu, ücretli çalışma boyutu ve helal kazanç boyutu 0.05 altında çıktığından dolayı, personelin unvanlarının anlamlı bir farklılığa yol açtığı tespit edilmiştir. Hangi grubun etkili olduğunu incelemek için üç adet alt faktörün SPSS programında varyans homojenlik testi yapılmış ve varyansların heterojenliği varsayımı altında personelin unvanlarına göre çoklu karşılaştırması yapılmıştır.

Tablo: 10
Unvan Durumuna İlişkin Çoklu Karşılaştırma Tablosu

Alt Boyut (Bağımlı Değişken)	(I) Bankadaki unvanınız nedir	Çoklu Karşılaştırma				95% Güven Aralığı		
		(J) Bankadaki unvanınız nedir	Ort.Fark (I-J)	Standart Hata	Olasılık	Alt Sınır	Üst Sınır	
İkrazda Bulunma Boyutu	Uzman Yardımcısı	Uzman	0.2162	0.2189	0.981	-0.4121	0.8446	
		Yönetici	0.0233	0.2074	1	-0.5737	0.6204	
		Müdür	-0.2782	0.1755	0.719	-0.7925	0.2360	
		Diğer	0.0302	0.2854	1	-0.8362	0.8966	
	Uzman	Uzman Yardımcısı	-0.2162	0.2189	0.981	-0.844	0.4121	
		Yönetici	-0.1928	0.1950	0.98	-0.7477	0.3620	
		Müdür	-.4944*	0.1606	0.027	-0.9544	-0.0343	
		Diğer	-0.1860	0.2765	0.999	-1.0307	0.6587	
	Yönetici	Uzman Yardımcısı	-0.0233	0.2074	1	-0.6204	0.5737	
		Uzman	0.1928	0.1950	0.98	-0.3620	0.7477	
		Müdür	-0.3015	0.1446	0.331	-0.7150	0.1118	
		Diğer	0.0068	0.2675	1	-0.8199	0.8336	
	Müdür	Uzman Yardımcısı	0.2782	0.1755	0.719	-0.2360	0.7925	
		Uzman	.4944*	0.1606	0.027	0.0343	0.9544	
		Yönetici	0.3015	0.1446	0.331	-0.1118	0.7150	
		Diğer	0.3084	0.2436	0.920	-0.4790	1.0958	
	Diğer	Uzman Yardımcısı	-0.0302	0.2854	1	-0.8966	0.8362	
		Uzman	0.1860	0.2765	0.999	-0.6587	1.0307	
		Yönetici	-0.0068	0.2675	1	-0.8336	0.8199	
		Müdür	-0.3084	0.2436	0.92	-1.0958	0.4790	
	Ücretli Çalışma Boyutu	Uzman Yardımcısı	Uzman	0.3265	0.1542	0.312	-0.1147	0.7677
			Yönetici	0.3820	0.1575	0.158	-0.0685	0.8327
			Müdür	.6254*	0.1504	0.001	0.1960	1.0549
			Diğer	0.2813	0.2621	0.97	-0.5466	1.1092
Uzman		Uzman Yardımcısı	-0.3265	0.1542	0.312	-0.7677	0.1147	
		Yönetici	0.0555	0.1666	1	-0.4183	0.5294	
		Müdür	0.2989	0.1598	0.48	-0.1549	0.7528	
		Diğer	-0.0451	0.2676	1	-0.8819	0.7915	
Yönetici		Uzman Yardımcısı	-0.3820	0.1575	0.158	-0.8327	0.0685	
		Uzman	-0.0555	0.1666	1	-0.5294	0.4183	
		Müdür	0.2433	0.1630	0.7720	-0.2197	0.7064	
		Diğer	-0.1007	0.2695	1	-0.9409	0.7394	
Müdür		Uzman Yardımcısı	-.62545	0.1504	0.0010	-1.0549	-0.1960	
		Uzman	-0.2989	0.1598	0.48	-0.7528	0.1549	
		Yönetici	-0.2433	0.1630	0.772	-0.7064	0.2197	
		Diğer	-0.3441	0.2654	0.905	-1.1768	0.4886	
Diğer		Uzman Yardımcısı	-0.2813	0.2621	0.97	-1.1092	0.5466	
		Uzman	0.0451	0.2676	1	-0.7915	0.8819	
		Yönetici	0.1007	0.2695	1	-0.7394	0.9409	
		Müdür	0.3441	0.2654	0.905	-0.4886	1.1768	

Helal Kazanç Boyutu	Uzman Yardımcısı	Uzman	0.1875	0.2023	0.988	-0.3941	0.7692
		Yönetici	0.3022	0.2164	0.837	-0.3181	0.9226
		Müdür	-0.1121	0.1700	0.999	-0.6094	0.3850
		Diğer	-0.2053	0.2346	0.993	-0.9048	0.4940
	Uzman	Uzman Yardımcısı	-0.1875	0.2023	0.988	-0.7692	0.3941
		Yönetici	0.1146	0.1984	1	-0.4500	0.6793
		Müdür	-0.2997	0.1465	0.357	-0.7183	0.1187
		Diğer	-0.3929	0.2181	0.571	-1.0495	0.2635
	Yönetici	Uzman Yardımcısı	-0.3022	0.2164	0.837	-0.9226	0.3181
		Uzman	-0.1146	0.1984	1	-0.6793	0.4500
		Müdür	-0.4144	0.1654	0.13	-0.8881	0.0592
		Diğer	-0.5076	0.2312	0.295	-1.1949	0.1796
	Müdür	Uzman Yardımcısı	0.1121	0.1700	0.999	-0.3850	0.6094
		Uzman	0.2997	0.1465	0.357	-0.1187	0.7183
		Yönetici	0.4144	0.1654	0.13	-0.0592	0.8881
		Diğer	-0.0931	0.1886	1	-0.6916	0.5052
	Diğer	Uzman Yardımcısı	0.2053	0.2346	0.993	-0.4940	0.9048
		Uzman	0.3929	0.2181	0.571	-0.2635	1.0495
		Yönetici	0.5076	0.2312	0.295	-0.1796	1.1949
		Müdür	0.0931	0.1886	1	-0.5052	0.6916

Çoklu karşılaştırmaya göre müdür unvanına sahip olan personelin uzman personele göre ikrazda bulunma (yatırım, paylaşım vs.) ortalama düzeyinin daha fazla olduğu (anlamlılık = 0.027 ve 0.05'ten düşük) %95 güvenirlilik düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Aynı zamanda; müdür unvanı taşıyan personelin uzman yardımcısı olan personele göre ücretli çalışma boyutunun ortalama düzeyinin daha az olduğu ve istatistiksel olarak, anlamlılık = 0.001 ve 0.05'ten küçük olduğu için %95 önem seviyesinde anlamlıdır.

İkamet edilen bölge ile homoislamicus davranışın alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit için ANOVA testi uygulanmıştır.

Tablo: 11
İkamet Edilen Yer Durumuna İlişkin Anova Tablosu

		ANOVA				
		Kareler Top.	Serbest. Derecesi	Ort. Kare	F İstatistiği	Anlamlılık Değeri
İkrazda Bulunma Boyutu	Gruplar Arası	15.429	6	2.572	2.659	.016
	Gruplar İçi	276.571	286	.967		
	Toplam	292.000	292			
Ücretli Çalışma Boyutu	Gruplar Arası	13.209	6	2.202	2.258	.038
	Gruplar İçi	278.791	286	.975		
	Toplam	292.000	292			
Tüketim Harcamalarında Bulunma Boyutu	Gruplar Arası	11.422	6	1.904	1.940	.074
	Gruplar İçi	280.578	286	.981		
	Toplam	292.000	292			
Gelir Elde Etme Boyutu	Gruplar Arası	9.572	6	1.595	1.616	.143
	Gruplar İçi	282.428	286	.988		
	Toplam	292.000	292			
Ekip Ruhuyla Hareket Etme Boyutu	Gruplar Arası	10.262	6	1.710	1.736	.112
	Gruplar İçi	281.738	286	.985		
	Toplam	292.000	292			
Helal Kazanç Boyutu	Gruplar Arası	2.713	6	.452	.447	.847
	Gruplar İçi	289.287	286	1.011		
	Toplam	292.000	292			

ANOVA testi sonucunda ikrazda bulunma boyutunda ikamet edilen bölgeye göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. İkamet edilen bölgenin homoislamicus davranışın diğer alt boyutları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmüştür. Gelir ile homoislamicus davranışın alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit için ANOVA testi uygulanmış, sonuçlar Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo: 12
Gelir Durumuna İlişkin Anova Tablosu

ANOVA						
		Kareler Top.	Serbestlik Derecesi	Ort. Kare	F İstatistiği	Anlamlılık Değeri
İkrazda Bulunma Boyutu (Anderson- Rubin)	Gruplar Arası	7.943	3	2.648	2.694	.046
	Gruplar İçi	284.057	289	.983		
	Toplam	292.000	292			
Ücretli Çalışma Boyutu (Anderson- Rubin)	Gruplar Arası	13.397	3	4.466	4.632	.004
	Gruplar İçi	278.603	289	.964		
	Toplam	292.000	292			

ANOVA testi sonucunda ikrazda bulunma boyutunda ve ücretli çalışma boyutunda çalışanların elde ettikleri gelire göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Gelirin homoislamicus davranışın diğer alt boyutları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmemiştir. Diğer boyutlarda anlamlılık değeri 0.05'in üzerinde çıkmıştır. Bu nedenle tabloda yer verilmemiştir.

Çalışanların medeni halleri ile homoislamicus davranışın alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit için T testi uygulanmıştır. T testi sonucu çıkan anlamlılık değerleri Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo: 13
Medeni Duruma İlişkin Bağımsız İki Örneklem Testi Tablosu

	Anlamlılık	Bağımlı Değişken
İkrazda Bulunma	0.368	Medeni Durum
Ücretli Çalışma	0.069	
Tüketim Harcamalarında Bulunma	0.671	
Gelir Elde Etme	0.629	
Ekip Ruhuyla Hareket Etme	0.301	
Helal Kazanç	0.934	

Medeni durumun homoislamicus davranışın diğer alt boyutları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Alt boyutlarda anlamlılık değeri 0.05'in üzerinde çıkmıştır. Çalışanların cinsiyetleri ile homoislamicus davranışın alt boyutları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını tespit için T testi uygulanmıştır. T testi sonucu çıkan anlamlılık değerleri Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo: 14
Cinsiyet Durumuna İlişkin Bağımsız Örneklem Testi Tablosu

Faktör Açıklaması	Anlamlılık	Bağımlı Değişken
İkrazda Bulunma	0.336	Cinsiyet
Ücretli Çalışma	0.014	
Tüketim Harcamalarında Bulunma	0.003	
Gelir Elde Etme	0.822	
Ekip Ruhuyla Hareket Etme	0.458	
Helal Kazanç	0.024	

Cinsiyet değişkeninin homoislamicus davranışın ücretli çalışma, tüketim harcamalarında bulunma ve helal kazanç alt boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. Cinsiyetin ikrazda bulunma, gelir elde etme ve ekip ruhuyla hareket etme alt

boyutları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Alt boyutlarda anlamlılık değeri 0.05'in üzerinde çıkmıştır.

7. Sonuç

İktisat biliminde, ekonomik hayatta insanın davranışları "homoeconomicus" kavramıyla ifade edilir. Homoeconomicus, yalnızca kendi çıkarlarını gözeten bencil bir bireyi tanımlar. Ancak, iş hayatında homoeconomicus bireylerin varlığı, iş ahlakının sürekliliğini olumsuz etkilemiştir. Ahlaklı bir iş hayatı için homoislamicus davranış sergileyen, ahlaklı bireylere ihtiyaç vardır. Çalışmanın amacı, katılım bankalarında görev yapan çalışanların homoislamicus davranışlarını incelemektir. Bunun için altı boyut (ikrazda bulunma, ücretli olarak çalışma, tüketim harcamalarında bulunma, gelir elde etme, ekip ruhuyla hareket etme ve helal kazanç) ve 40 sorudan oluşan "homoislamicus ölçeği" geliştirilmiştir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde çalışan 293 katılım bankası personelinin alınan anketler aracılığıyla toplanan veriler, SPSS26 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Saha çalışmasının sonuçlarına göre; yaş ve eğitim düzeyinin homoislamicus alt boyutları içerisinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı tespit edilmiştir. Çalışanların, önlisans, lisans ve yüksek lisans seviyesindeki eğitimlerinin; yaş konusunda olduğu gibi, eğitim durumları açısından da bir etkisi olmadığı görülmüştür. Bu da insan kaynağının kurum kültürüne uygun ve homoislamicus davranış özelliği gösterenlerden istihdam edildiğinin bir yansıması olabilir ve eğitim düzeylerinin bu gerçeği değiştirmeyeceği varsayılmaktadır. Mustafa Koç (2010) bu konuyla ilgili çalışmasında eğitim düzeyleri ve dindarlık arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiş olup, bizim çalışmamızda da bulgularımız aynı yöndedir. Yapılan çalışmada yaş homoislamicus davranışı üzerinde farklılık oluşturmamaktadır. Ancak Taş'ın (2004: 63-83) çalışmasında gençlerde yaşın dindarlık üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya göre dindarlığın sosyal hayat ve ibadet boyutlarının, gençlerde daha yüksek puanda çıktığı görülmüştür. Özellikle 61 yaş üzeri bireylerin dindarlık hassasiyetlerinin daha yukarıda olduğuna rastlanmıştır. Bu sonuç, analizimiz sonuçlarından farklılık göstermemektedir.

Analizler sonucunda, gelir seviyesi arttıkça ikrazda bulunma puanlarının yükseldiği tespit edilmiştir. Anket sonuçlarına göre diğer çalışanlara nazaran aylık ücret düzeyi en yüksek olan grubun homoislamicus puanlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeninin katılım bankalarında verilen eğitimler, bulunulan ortamın kişinin dini hassasiyetlerini etkilemiş olduğu söylenebilir. Gelir seviyesi artma trendinde olan personelin, aynı zamanda gelirini sosyal sorumluluk ve sosyal yardımlara aktarmasının daha kolay olacağı varsayılmaktadır. Zaten homoislamicus davranışta da bireyin zenginleştiğe çevresine katkı ve destek sağlaması beklenir.

İkrazda bulunma boyutunda unvanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunan grup; müdür ve uzman unvanı taşıyanlardır. Ücretli çalışma boyutunda unvanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunan grup; müdür ve uzman yardımcısı

unvanlarıdır. Helal kazanç boyutunda unvanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunan grup; müdür ve yönetici unvanlarıdır. Müdürlerin her üç grupta da verdiği cevaplar itibarıyla ortalama tutumları daha yüksek görülmektedir. Buna göre; müdür unvanındakilerin katılım bankalarındaki tecrübelerinin, kurum kültürüne daha fazla sahip çıkmaları ve homoislamicus davranış tarzına uyum göstererek kurumlarını benimsedikleri söylenebilir. Bu unvan grubu katılım bankasında aynı zamanda kurum kültürü eğitimi vermeleri dolayısıyla hem teori ve hem de kendilerini bu role adapte ederek yaşantılarında daha fazla homoislamicus davranış uygulamalarına yer vermelerinin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Müdür unvanındakilerin kazanç itibarıyla en üst konumda olmalarından dolayı hem sosyal sorumluluk paylaşımları hem işyeri çevresi ve aynı zamanda aile çevresinde, diğer üç unvana göre tercihleri homoislamicus analizimizde, İslami Değerlerle hareket etme çizgisine daha yakın olduğu görülmüştür. Konuyla ilgili, geçmişte TCCD Marmaray kurumunda (Uludağ, 2016) yapılan çalışmada, en üstteki yönetici iş ahlâkı ölçeği ortalama puanı taşıyan grubun, uzman yardımcıları olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında bu unvanların; müdür yardımcıları, uzman, müdür, şef şeklinde sıralandığı görülmektedir. En düşük yönetici ahlâk ölçek ortalaması gösteren grubun memurlar olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç katılım bankasında yaptığımız anketten elde ettiğimiz sonuçtan farklıdır. Bu farklılığın potansiyel nedenleri ise; çalışma disiplinleri (İslami veya konvansiyel bakış açıları), istihdam kriterleri ve eğitim politikaları olmakla birlikte, konuya ilişkin ileri araştırma yapılması önerilir.

Bölgelerle ilgili yaptığımız analize göre; Marmara Bölgesi'nin İç Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerine göre daha zayıf maneviyata sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, Marmara Bölgesi'ndeki katılım bankalarında çalışanların daha yüksek oranda dini hassasiyetleri olan bölgelerden seçilme ihtimalini artırabilir. İstihdam politikalarını bu sonuca göre ayarlayarak, bankaların personel seçim süreçleri üzerinde etkili olabilir. Bu öneri, Marmara Bölgesi'nde dini hassasiyetin artırılmasına yardımcı olabilir ve böylece katılım bankalarının genel performansını iyileştirebilir.

Çalışmamızda, gelir düzeyi yükseldikçe homoislamic davranış puanlarının yükseldiği görülmektedir. Katılım bankalarının bu bulguyu, çalışanlarına daha fazla manevi değerlere dayalı eğitim ve geliştirme programları sunarak kullanabileceği düşünülmektedir. Örneğin, daha yüksek gelir gruplarına hitap eden özel programlar oluşturulabilir, bu programlar manevi değerlere odaklanabilir ve böylece çalışanların iş ahlâkını ve homoislamicus davranışını artırabilir. Kurt'un (2009) çalışmasında gelir yükseldikçe dinden uzaklaşma görüldüğü belirtilmektedir. Oysa bizim çalışmamızdan tam tersine bir netice elde edilmiştir.

Katılım bankalarında çalışanlar üzerinde etkili olacak bir ahlâki ve değerler bazlı "ahlâklı Liderlik Programı'nın" geliştirilmesi ve uygulanması önem arz etmektedir. Bu program, bankacılık sektöründeki karar verme süreçlerine, her adımda İslami değerleri entegre etme amacını taşımalıdır. İslami bankacılığın temel prensiplerine dayalı bir liderlik modelinin, çalışanların faizli bankalara yönelmelerini engelleyeceği düşünülebilir. Ahlâk ve

değerler bazlı liderlik programı, iş yeri kültürünü ve çalışanların davranışlarını şekillendireceği için, ücretin ötesinde motive edici unsurlar sunabilir. Bu tür bir programın, çalışanların faizli bankacılık sistemine karşı duyarlılığını artırabileceği öngörülebilir.

Bankaların çalışanlarına İslami Finans prensipleri çerçevesinde mali eğitimler vermesi ve bu eğitimlerde helal kazanç konusuna odaklanması önerilir. Bu eğitimlerde, faizli ve faizsiz bankacılık arasındaki temel farklılıklar, İslami ekonomisinin temel prensipleri ve helal kazanç ile israftan arınmış tüketimin önemi üzerinde durulabilir. Ayrıca, bu eğitimlerde, çalışanların helal ile haram arasındaki ayrımı daha net anlamalarını sağlayacak İslami etik kuralları hakkında bilgi verilmesi önemlidir. Eğitimlerin bir parçası olarak, çalışanlara İslami bankacılığın sunduğu nimetler ile faydaları ve faizli bankacılığın zararları konusunda gerçek yaşam senaryoları anlatılabilir. Bu tür bir eğitim programı, çalışanların faizli bankacılık sistemine olan ilgisini azaltabilir ve İslami değerlere olan bağlılıklarını pekiştirebilir.

Çalışanların İslami değerlere bağlılıklarını güçlendirmek ve faizli bankacılığa karşı olan duyarlılıklarını artırmak için şeffaf ve hesap verebilir bir iş kültürü oluşturması önerilir. İş yerinde şeffaflığın artırılmasının, çalışanların İslami bankacılığa olan güvenini sağlayacağı ve bunun da faizli bankalara yönelimi azaltacağı söylenebilir.

Kaynaklar

- Apaydın, H.Y. (N/A), "Karz", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 24, 520-525.
- Arifin, S. (2009), "Kesalehan homoislamicus menjawab krisis lingkungan hidup", *IJTihad: Jurnal Wacana Hukum Islam dan Kemanusiaan*, 9(2), 117-135.
- Asutay, M. (2007), "Conceptualisation of The Second Best Solution in Overcoming The the Social Failure of Islamic Banking and Finance: Examining the Overpowering of Homoislamicus", *IIUM Journal of Economics and Management*, 15(2), 167-195.
- Aysan, A.F. et al. (2018), "Religiosity Versus Rationality: Depositor Behavior in Islamic and Conventional Banks", *Journal of Comparative Economics*, 144, 1-19.
- Azizy, S.H. et al. (2019), "The Ends of Islamic Economics from The Perspective of Homo Economicus And Homo Islamicus: A Critical Study", *Jurnal Hukum dan Ekonomi Syariah*, 7(1), 1-18.
- Börk, A. & E. Kavas (2015), "Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm Geleneklerinde İş Ahlâkı: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(1), 89-101.
- Chapra, M.U. (2018), *İslâm İktisadında Ahlâk ve Adalet*, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Dilek, S. vd. (2017), "Homo Economicus Mu? İslami İnsan mı?", *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 635-641.
- Ersin, İ. & C. Yıldırım (2016), "Necmettin Erbakan'ın Manevi Kalkınma Söyleminin İslâm Ekonomisi İçerisindeki Yeri ve Sosyal Sermaye ile Asimetrik Bilgi Konularıyla İlişkisi", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2(1), 141-155.

- Farooq, M.O. (2011), "Self-Interest, Homo Islamicus and Some Behavioral Assumptions in Islamic Economics and Finance", *International Journal of Excellence in Islamic Banking and Finance*, 1(1), 52-79.
- Furqani, H. & A. Echchabi (2022), "Who is HomoIslamicus? A Qur'anic perspective on the economic agent in Islamic economics", *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 14(2), 206-220.
- Furuncu, A. & H. Çam (2021), "Katılım Bankacılığı Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Kabul Modeli Kapsamında Değerlendirilmesi: TR 90 Örneği", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 7(3), 209-229.
- Hosseini, H. (1992), "From Homo Economicus to Homo Islamicus: The Universality of Economic Science Reconsidered", in: C. Bina & H. Zageneh (der), *Modern Capitalism and İslamic Ideology in Iran*, St. Martins Press, New York.
- Kapu, H. & M. Aybars (2009), "Yahudi, Hıristiyan ve İslâm Geleneklerinde İş Ahlâkına Bakış: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 73-94.
- Kartal, G. (2016), "Homo-Economicus'a Karşı 'Homo-Islamicus'", *1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi Bildiriler Kitabı* (295-310), 5-7 Mayıs 2016 Konya.
- Kaya, A. (2019), "Güneydoğu Anadolu'da Dindarlığı Etkileyen Temel Faktörler", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 17(34), 185-207.
- Kaya, M. & S. Çinemre (2013), "Çırakların Dini İnançlarına Göre İş Ahlâkı Düzeylerinin İncelenmesi (Ordu İli Örneği)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 7-24.
- Kılıç, E. & M. Alan (2020), "İnsanın Üç Yüzü; Homoeconomicus, HomoIslamicus ve True Man: 'Takva' Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 801-827.
- Kızıltepe, K. & F. Yardımcıoğlu (2017), "Diyabet Personelinin Faiz Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3(2), 172-225.
- Koç, M. (2010), "Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-248.
- Köseoğlu, A. & Ç. Bektaş (2008), "İş Etiği ve İş Etiğinin Yayılım Süreci", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 13(1), 147-158.
- Kurt, A. (2009), "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.
- Mahyudi, M. (2015), "'True Man': The True Economic Man for Islamic Economics", *Global Journal Al-Thaqafah (GJAT)*, 5(2), 63-72.
- Misfah, B.E. & P. Srisusilawati (2022), "Human Perspectives as Homo Islamicus and Homo Economicus towards Money, Advances in Social Science", *Education and Humanities Research*, 676, 347-353.
- Murat, S. (2008), "İş Ahlâkı ve İş Uygulamaları", *İGİAD İş Ahlâkı Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Mursal, M. et al. (2022), "Moral Homo Islamicus (Islamic Man) Dalam Konteks Ekonomi Islam Modern", *Jurnal Ilmiah Ekonomi Islam*, 8(02), 1436-1441.

- Öztürk-Küçük, H. (2020), "Sorumlu tketicim bağlamında İşlami dindarlık algısı ve özgecilik düzeyinin Müslüman tüketicisi davranışı üzerine etkisi", *Doktora Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Trabzon.
- Paçacı, İ. (2010), "Helal", *Dini Kavramlar Szlgs*, (Haz. İ. Karagöz), Diyanet İşleri Başkanlığ Yayınları: Ankara.
- Polat, A. et al. (2014), "Understanding Islamic Bank Selection of Customers: A Field Research from Turkish Participation Banks", *International Journal of Financial Research*, 5(4), 22-38.
- Raykov, T. & G.A. Marcoulides (2006), *A First Course in Structural Equation Modeling*, (2nd Edition), New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Rudnyckyj, D. (2011), "Homo Economicus and Homo Islamicus, Revisited: Islamic Finance and the Limits of Economic Reason", *8th International Conference on Islamic Economics and Finance*.
- Sekaran, U. (1992), *Research Methods for Business-A Skill Building Approach* (Second Edition), India: Wiley Publishing, Inc.
- Seyyar, A. (2003), *Ahlk Terimleri (Ansiklopedik Szlk)*, Beta Basım Yayın: İşstanbul.
- Siregar, R. (2012), "Rasionalitas Ekonomi: Homo Economicus Vs Homo Islamicus (Analisis Terhadap Sistem Ekonomi)", *Jurnal Ilmu Syari'ah dan Hukum*, 46(11), 571-594.
- şencan, H. (1994), "İş Hayatında İşlm İnsanı", *MÜSİAD Araştırma Raporları-9*, MÜSİAD Yayınları: İşstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2010), "Bir İlim Olarak İşlam İktisadı", *İşlam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, 11-34.
- Tabakoğlu, A. (2021), *İşlm İktisadına Giriş*, (5. bs), Dergh Yayınları: İşstanbul.
- Taş, K. (2004), "Dindarlığa Etki Eden Faktörler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(13), 63-83.
- Terblanche, N.S. & C. Boshoff (2006), "The Relationship Between a Satisfactory In-Store Shopping Experience and Retailer Loyalty", *South Africa Journal of Business Management*, 37(2), 33-43.
- TKBB Türkiye Katılım Bankaları Birliği (2023), *2023 Faaliyet Raporu*, <<https://www.tkbb.org.tr/faaliyetler/yayinlar/yillik-sektor-raporlari>>, 04.06.2024.
- Ulu, K. (2019), "Türkiye'de İşlami Finans Okuryazarlığı", *Yüksek Lisans Tezi*, İşstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşlm İktisadı ve Finansı Ana Bilim Dalı, İşstanbul.
- Webb, E. (2014), "Changing the Player, Not the Game", *ASPJ Africa and Francophonie*, 5(1), 4-18.
- Yenice, A.C. (2020), "Homoeconomicus'tan Homoislamicus'a: Karşılaştırılmalık Bir Araştırma", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 6(2), 138-155.
- Yılmaz, H. (2009), "Bir İş Ahlâk Sorunu Olarak 'sömürü' ve Toplumsal Zararları: Dini/Eğitsel Bir Yaklaşım", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(1), 11-33.
- Ycenur, G.N. vd. (2011), "Hizmet Değerinin Müşterilerin Davranışsal Niyetleri zerindeki Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli ile llmesi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 156-168.
- Zaim, H. (2012), *İş Hayatında Erdemli İnsan*, UTESAV (Uluslararası Teknolojik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı), İşstanbul: Empati Matbaacılık.

- Zaim, S. (2005), *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı Toplum / İktisat / Siyaset*, C.1, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Zaim, S. (2007), *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı Toplum / İktisat / Siyaset*, 3. Baskı İstanbul: İşaret Yayınları.
- Zaim, S. (2008), *İslām Ekonomisi Temelleri*, (Haz. A. Esen vd.) İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayını No: 6.
- Zaim, S. (2013), *İslām Ekonomisinin Temelleri* (Ed. A. Esen vd.), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

İştar-İşıklı, E. & C. Kaya (2024), "Katılım Bankası alışanlarında Homoislamic Davranışı: Türkiye zerine Bir İnceleme", *Sosyoekonomi*, 32(62), 551-578.